

PREMISELE GEOGRAFICE

PRIVIND DEZVOLTAREA COMUNITĂȚILOR DACICE TIMPURI PE MUREȘUL MIJLOCIU ȘI ÎN SUD-ESTUL MUNȚILOR APUSENI

Mircea Gligor

Prezentul studiu acoperă un areal situat în sud-estul Munților Apuseni, fiind delimitat de cursul inferior al râului Arieș, Valea Mureșului și Valea Geoagiului. Aria sa de cuprindere acoperă și zona înaltă a Munților Trascău, Vinț și parțial Munții Auriferi¹ (prin localitățile Bucium și Roșia Montană), dealurile piemontane ce mărginesc spre est și sud acești munți și terasele Mureșului, inclusiv cele de pe malul stâng. Justificarea unei atari abordări este motivată de existența unei puternice interdependențe și complementarități economice și sociale, brodată în timp pe o anumită structură organizațională și politico-administrativă.

Acceptând ideea – de altfel foarte pertinentă – că marea așezare hallstattiană de la Teleac asigură un control politic și economic asupra unei bune părți din valea mijlocie a Mureșului și a zonelor metalifere (cuprifere) de pe valea Ampoiului², inclusiv prezența urmelor unor așezări de tip pastoral în munții Țelnei, contemporană cu începuturile acestei fortificații³, credem în existența unei interdependențe economice între zona înaltă și câmpia Mureșului, pe fondul existenței unei structuri de putere în zonă. Fenomenul devine mai evident odată cu constituirea și manifestarea stațiunii de la Piatra Craivii, ca principalul centru economic, politic, spiritual și militar din regiune, care asigură controlul asupra resurselor metalifere ale Apusenilor de sud-est, pe fondul unor puternice legături economice cu așezările de pe valea Mureșului⁴.

Geomorfologic, zona studiată este formată din trei complexe litologice diferite: calcare jurasico-cretacice, fliș cretacic și eruptivul neogen din zona Bucium-Roșia. În timp ce peisajul dominant al Munților Trascău este dat de catenele calcaroase, relieful dominant al Munților Vințului este dezvoltat preponderent pe fliș neocretacic, prezent litologic sub formă de breccii și gresii⁵. O caracteristică a reliefului Munților Trascău este prezența defileelor și cheilor în zonele în care cursul apelor a întâlnit roci cu o duritate mare, cum sunt cele de pe văile Feneșului, Ampoitei, Gălzii, Mănăstirii și Aiudului.

¹ Munții Vințului reprezintă un complex distinct a Apusenilor sudici, cuprins între valea Mureșului, valea Ampoiului și culoarul depresionar Balșa, în care predomină depozitele de fiș cretacic. Noțiunea este folosită de unii autori în lucrări de referință apărute sub egida Academiei, cum sunt: Ianovici *et alii* 1969, p. 75-76; Ianovici *et alii* 1976, p. 25; Argeșel 1977, p. 13. Am optat pentru această denumire deoarece acoperă un important segment din teritoriul Munților Metaliferi, aflat în zona de interes.

² Vasiliev 1991, p. 157.

³ Cercetări personale 2006.

⁴ Rustoiu, 2000, p. 187-188.

⁵ Ianovici și col. 1976, p. 25; Argeșel 1977, p. 13.

În a doua parte a mileniului I a. Chr. dezvoltarea societății umane în zona intracarpatică cunoaște schimbări majore, datorate unui cumul de factori de ordin socio-politic și climatic.

În primul caz are loc o puternică decădere a culturii materiale, vizibilă pe plan arheologic prin restrângerea și chiar dispariția multor așezări, prin reculul înfloritoarei metalurgii a bronzului, atât de prezentă la sfârșitul mileniului II și în prima parte a mileniului I, și dispariția marilor așezări și fortificații din prima epocă a fierului. Fenomenul se manifestă după pătrunderea unor elemente scitice de origine nord-pontică, dar mai ales începând cu prima parte a sec. V și sec. IV a. Chr., fiind pus atât pe seama cercetărilor insuficiente, cât și a schimbării modului de viață, respectiv prin extinderea numărului de așezări de tip răsfirat, greu depistabile arheologic⁶.

Tot acum schimbările climatice globale, de la începutul Subatlanticului, sunt mai evidente, inclusiv prin efectele avute asupra societății umane. Schimbările survenite în evoluția climatului, care au avut loc acum 2.500 de ani, au fost ilustrate atât de indicatori climatici (ghețarii și poziția copacilor în munți, grosimea inelelor la diferiți arbori, polenul fosil, compoziția izotopică a gheții, structura și compoziția depozitelor marine și lacustre), cât și de istoria socială. Scrierile unor istorici antici, cronicile chinezești și babiloniene descriu un model climatic foarte diferit de cel actual, atât în ceea ce privește temperaturile, cât și umiditatea.

Nu este întâmplător nici faptul că această perioadă a fost aleasă drept graniță între penultima perioadă climatică (Subborealul) și cea actuală (Subatlanticul). Scăderea temperaturii multianuale și creșterea umidității a favorizat o viguroasă interpunere a fâgetelor între etajele de molidișuri și stejărișuri în detrimentul cârpinișurilor, devenind elementul principal al vegetației forestiere montane⁷.

În zona noastră, cea mai însemnată coborâre a temperaturii de după Atlantic se înregistrează în jurul sec. III a. Chr., când continentul european, inclusiv spațiul carpatic, a fost marcat de o răcire bruscă a vremii⁸. După acest puseu rece, spre sfârșitul sec. III a. Chr., are loc începutul unui proces de aridizare, verile devenind tot mai secetoase și lungi, inaugurându-se o fază uscată al cărui apogeu este atins în perioada romană.

Limitele cronologice ale acestui eveniment, conform analizelor radiocarbon făcute asupra unor probe de material organic (os, lemn, piele etc.), indică perioada 650-280 a. Chr., în acord cu calibrările moderne.

Unii cercetători au evidențiat faptul că aceste modificări climatice s-au evidențiat prin două perioade asimetrice de răcire, separate de un interval cu o climă mai blândă, între 450-380 a. Chr. Cea mai drastică scădere a temperaturii se înregistrează în a doua parte a intervalului, al cărei maxim este atins către 280±50

⁶ Vulpe 2001, p. 488.

⁷ Boșcaiu 2001, p. 34.

⁸ Ichim 1983, p. 85; Tomescu 2000, p. 267-268.

a. Chr.⁹. Răcirea climei și defrișările tot mai întinse pentru obținerea suprafețelor cultivabile și a pășunilor au determinat accentuarea procesului de stepizare, sărăcirea componentei vegetale a bazei de nutriție și modificarea sistemului de creștere a animalelor. Nu este exclus ca schimbările climatice din epoca fierului să fi contribuit la micșorarea taliei și gracilizarea animalelor față de perioadele anterioare, fenomen ce se manifestă la principalele animale domestice (bovine, ovicaprine, suine)¹⁰.

În plan arheologic, fenomenul este vizibil prin modificările survenite în habitatul populației autohtone, predacice, din zonă. Cum cultura materială autohtonă a sec. VII-IV a. Chr. din centrul Transilvaniei este cunoscută numai fragmentar, pe baza unor descoperiri funerare¹¹, nefiind cunoscute așezări din această perioadă, este dificilă emiterea de ipoteze concludente asupra modului de viață și a economiei acestei populații.

Cu toate acestea, prezența unei importante necropole de incinerare la Uioara de Sus¹², semnalarea celor șase vase întregi din Muzeul de la Aiud aparținând, după toate probabilitățile, unui inventar funerar¹³, cât și prezența coifului greco-ilir descoperit la Ocna Mureș¹⁴ sunt argumente în susținerea ideii că, în această perioadă, în zonă exista o comunitate importantă. Printre preocupările acesteia putem presupune că era și exploatarea și comercializarea sării. Prezența unui obiect de o asemenea valoare, specific unui anumit statut social, originar din vestul Peninsulei Balcanice, presupune existența unor legături comerciale cu această zonă, dar și un exponent al unei autorități locale care să-l utilizeze.

În aceste condiții, în ultima treime a sec. IV a. Chr. are loc pătrunderea primelor elemente celtice în acest spațiu, populația băștinașă fiind nevoită pentru mai bine de două veacuri să-și redimensioneze existența alături de noii veniți, după cum o dovedesc descoperirile de la Aiud-„Sub pădure”¹⁵ și „via lui Straub”¹⁶, la Lancrăm-„Glod”¹⁷, Sebeș-„Podul Pripocului”¹⁸, Șeușa¹⁹, Vințu de Jos-„Sibișeni”²⁰ ori Cicău-„Săliște”, unde prezența autohtonilor se continuă mult după pătrunderea celților în zonă²¹ (pentru a aminti doar descoperirile din zona studiată). Asemenea dovezi de coabitare sunt prezente și în alte stațiuni, locuirea de la Ciumești, atât

⁹ Cărciumaru 1982, p. 469; Cărciumaru 1996, p. 24-27; Tomescu 2000, p. 267-268; Klimenko 2004, p. 13-14; Schuster 2004, p. 9.

¹⁰ El Susi 1996, p. 113, 186, 191.

¹¹ Vulpe 2001, p. 482.

¹² Vasiliev 1999, p. 181-184.

¹³ Horedt 1955, p. 676.

¹⁴ Gumă 1991, p. 100.

¹⁵ Crișan 1973, p. 50-51; Ciugudean 1978, p. 39-44; Ferenczi 2007, p. 40.

¹⁶ Crișan 1973, p. 50; Ferenczi 2007, p. 40.

¹⁷ Popa, Totoianu 2000, p. 71-72.

¹⁸ Horedt *et alții* 1967, p. 23; Crișan 1969, p. 273.

¹⁹ Crișan *et alții* 1997, p. 38; Ferencz 1997, p. 82-83.

²⁰ Rep. Arh. Alba 1995, p. 207, nr. 1; Ferencz 2007, p. 48.

²¹ Winkler *et alții* 1979, p. 128 și 185; Rep. Arh. Alba 1995, p. 75, nr. 39/2.

așezarea cât și necropola, oferind tocmai dovada unei astfel de conviețuirii²², fapt evident și în necropolele de la Pișcolt și Fântânele²³ etc. Trebuie să recunoaștem că simpla asociere a unor materiale de factură autohtonă în necropolele sau așezările atribuite celților, în condițiile în care cunoștințele noastre despre cultura materială a populației băștinașe predacice din perioada de început a colonizării celtice sunt totuși limitate, nu ne permite aprecieri concludente asupra relației dintre celți și autohtoni. Indiscutabil, anumite relații au existat, dar este dificil de stabilit dacă este vorba de relații de natură etnică sau interculturală²⁴.

Prezența celtică în spațiul intracarpatic este legată în bună parte de interesul manifestat față de controlul anumitor resurse agricole, în special terenurile din lunca Mureșului și a afluenților acestuia, deosebit de convenabile pentru o populație de agricultori și crescători de animale²⁵. Pe lângă acestea, foarte probabil că erau vizate și resursele minerale, în primul rând sarea²⁶, bronzul și fierul. Chiar dacă momentan nu avem dovezi certe ale prelucrării acestor metale, este greu de crezut că o populație care a jucat un rol atât de important la perfecționarea și generalizarea metalurgiei fierului în vestul și centrul Europei nu a cunoscut sau exploatat minereurile de fier și cupru din spațiul transilvan, asigurându-și necesarul de asemenea obiecte numai din import. Rolul și importanța acordată metalurgiei, cât și impactul asupra populației predacice devin mai vizibile în perioada regatului dac, când metalurgia fierului cunoaște o puternică dezvoltare, fiind impulsionată atât de contactul cu lumea celtică, cât și de existența unor importante resurse minerale în zonă, dar și de comanda socială²⁷.

De la aceștia dacii au preluat, pe lângă cunoștințe de ordin tehnic, și forme specifice (cum este barda cu orificiu pentru coadă longitudinală, foarfeca etc. Interesul manifestat de sursele salinifere este vizibil dacă analizăm dispunerea urmelor prezenței lor în arealele bogate în aceste resurse minerale din interiorul arcului carpatic, prezență marcată de existența urmelor care le exprimă: așezări, necropole, descoperiri izolate și emisiuni monetare²⁸.

În literatura de specialitate se acceptă ideea că pătrunderea celților în zona intracarpatică a avut loc în două etape, începând din La Tène B1, pe două direcții principale, pe valea Mureșului și pe Someș²⁹. Mai nou, se conturează ideea pătrunderii acestora doar pe valea Mureșului, dovadă fiind descoperirile celtice din zona Aradului, în detrimentul văii Someșului, unde lipsesc complet urmele acestora

²² Zirra 1980, p. 74.

²³ Babeș 2001, p. 518

²⁴ Ferencz 2006b, p. 52.

²⁵ Ferencz 2007, p. 157.

²⁶ Daicoviciu 1972, p. 195; Glodariu 1974, p. 107-108; Medeleț 1995, p. 287; Ferencz 1998, p. 219.

²⁷ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 147.

²⁸ Glodariu 1974, p. 107-108; Medeleț 1995, cu bibliografia; Iaroslavschi 1997, p. 42-47; Gramatopol 1997, p. 48; Ferencz 1998, p. 219; Cavruc *et alii* 2006, p. 50-51.

²⁹ Crișan 1966, p. 83-84; Rusu, Bandula 1970, p. 35, 40; Crișan 1977, p. 21; Crișan *et alii* 1995, p. 35; Ferencz 1998, p. 215; Ferencz 2006, p. 49.

în amonte de confluența celor două Someșuri³⁰. Pătrunderea celților pe valea Mureșului este documentată de prezența unor artefacte descoperite accidental, în urma unor periegeze sau lucrări edilitare, precum și a unor cercetări efectuate în Țara Hațegului³¹, la Săvârșin³², Turdaș (jud. Alba)³³, Alba Iulia³⁴, Șeica Mică (Sibiu)³⁵, Vurpăr (Sibiu)³⁶. Aceștia au format un grup masiv în bazinul Mureș-Târnave, de unde, după unii autori, au pătruns și spre zonele Clujului și Bistriței³⁷. Intensificarea prezenței celtice, surprinsă arheologic, are loc la începutul celei de a doua jumătăți a sec. III a. Chr., odată cu reîntoarcerea grupului expediționar participant la invazia din Peninsula Balcanică și Grecia continentală³⁸.

Referitor la momentul acestei prime colonizări, sursele antice amintesc primirea de către Alexandru cel Mare a unei solii din partea celților „care locuiesc la Golful Ionic” (Arrianus, I 4, 6-8) în anul 335 a. Chr, undeva pe malul Dunării, probabil în amonte de Porțile de Fier. V. Kruta a observat că, la acea dată, singurii celți care se aflau la Marea Adriatică erau senonii, context în care devine plauzibilă ipoteza participării acestora alături de reprezentanții altor triburi la solia primită de către Alexandru cel Mare³⁹, acest eveniment marcând de fapt manifestarea creșterii interesului celților pentru Câmpia Tisei și spațiul transilvan. Artefactele descoperite în diferite puncte pe valea Mureșului inferior și mijlociu par să confirme faptul că printre populațiile celtice pătrunse în zonă au fost și senonii, alături de alte grupuri din Transdanubia și zona alpină⁴⁰.

Dacă privim cu atenție hărțile publicate de I. H. Crișan sau Vl. Zirra în urmă cu trei decenii, putem constata că pătrunderea celtică a fost relativ lesnicioasă, ajungând să ocupe o bună parte a spațiului intracarpatic. Acest fapt este explicabil în lipsa, în această zonă, a unor structuri politice încheiate, capabile să poată organiza și susține o rezistență militară reală.

Disponând de o putere militară superioară, o mentalitate războinică și o dotare militară mult superioară băștinașilor, aceștia se impun ca și cuceritori în fața populației locale predacice⁴¹, care este nevoită să se retragă, probabil în zonele mai ferite din depresiunile intramontane sau să rămână să conviețuiască alături de noii veniți, fenomen vizibil în melanjul cultural sesizabil în descoperirile dintr-o serie

³⁰ Babeș 2001, p. 516.

³¹ Rusu, Bandula 1970, p. 39-40, fig. 10.

³² Gumă 1991, p. 100-101.

³³ Blăjan 1972, p. 11-12, fig. I/5, 7.

³⁴ Ferencz 1999, p. 136, pl. 1/7.

³⁵ Crișan 1973, p. 53, pl. IV/4, 7; V/1.

³⁶ Crișan 1973, p. 47; Ferenczi 1998, p. 215, 218.

³⁷ Babeș 2001, p. 516.

³⁸ Babeș p. 516.

³⁹ Rustoiu 2005, p. 49-50.

⁴⁰ Rustoiu 2005, p. 51.

⁴¹ Termenul definește populația autohtonă, fără conotații etnice, cunoscută și sub numele de “grupul cultural Ciumbud”.

de necropole și așezări semnalate sau cercetate până în prezent⁴². Cu toate acestea, o serie de regiuni și depresiuni din zona montană au rămas în afara controlului celtic⁴³ sau, probabil, sub un control doar nominal, fapt ce a permis populației o dezvoltare mai puternică, inclusiv sub aspect politico-militar. Este cazul zonelor din sud-estul Transilvaniei, zona Hațeg și defileul Mureșului.

Prezența ceramicii locale de factură hallstattiană, lucrată cu mâna, și a unor modele ceramice care s-au perpetuat încă din perioada primei epoci a fierului, cât și unele schimbări survenite în ritualul funerar, dovedesc atât prezența băștinașilor, cât și faptul că, după încetarea confruntărilor militare de la început, relațiile dintre cele două populații s-au normalizat. Indiscutabil că celtii și-au impus propriile valori de civilizație populației locale predacice. Ei conduceau *de facto* sub aspect politic și militar în zonă, așa cum, cu circa un secol și jumătate înainte, același rol l-au avut sciții. Putem bănuși însă că, la un moment dat, raporturile dintre celți și băștinași au permis o mai bună conviețuire, în cadrul căreia s-au putut manifesta împrumuturi culturale în ambele sensuri, fapt confirmat de prezența în unele așezări a unor artefacte aparținând ambelor populații, schimbări în ritualul și inventarul funerar, fenomen vizibil mai ales în așezările din nord-vestul României⁴⁴. Dar, cum pentru zona analizată nu avem mărturii certe care să certifice natura relației dintre populația predacică și celți, este dificil să fie precizate particularitățile acestor relații⁴⁵.

Pe cursul mijlociu al Mureșului și în sud-estul Apusenilor, prezența celtică este atestată prin materialele provenind din săpăturile efectuate, de cele mai multe ori fortuit, dar și din cercetări întreprinse într-o serie de așezări cum sunt cele de la Aiud-”Microraiion III”⁴⁶, ”Strada Cetății”⁴⁷, ”Dâmbu Cocoșului” și lotul Școlii de viticultură⁴⁸, Blandiana⁴⁹, Gligorești-”Holoame”⁵⁰, Lancrăm-”Glod”⁵¹, Luncani-”Grind”⁵², Lopadea Veche-”Jidovină”⁵³, Sebeș-”Podul Pripocului”⁵⁴, Șeușa-”La Cărarea Morii”⁵⁵, Vințu de Jos-Sibișeni⁵⁶ etc. De asemenea, prin cercetări de suprafață sau descoperiri întâmplătoare au fost identificate sau semnalate urme ale

⁴² Babeș 2001, p. 517, 520.

⁴³ Rustoiu 2005, p. 51.

⁴⁴ Babeș 2001, p. 517-518.

⁴⁵ Ferencz 2006, p. 52.

⁴⁶ Ciugudean 1978, p. 39.

⁴⁷ RepArhAlba 1995, p. 22, nr. 3/9; Rustoiu, Rustoiu, 2000, p. 188.

⁴⁸ Crișan 1973, p. 50-51; RepArhAlba 1995, p. 20, nr. 3/4, 12.

⁴⁹ Rustoiu, Rustoiu 2000, p. 188.

⁵⁰ Gogâltan *et alii* 1996; Rustoiu 1996; Aldea *et alii* 1998, p. 22-23; Gogâltan *et alii* 2004, p. 74; Gogâltan *et alii* 1996.

⁵¹ Popa, Totoianu 2000, p. 51-87.

⁵² Crișan 1973, p. 58, nr. 35; Ferencz 2007, p. 42, nr. 13.

⁵³ Lazăr 1977, p. 620, nota 12; RepArhAlba, 1995, p. 119, nr. 105/1; Rustoiu, Rustoiu 2000, p. 188.

⁵⁴ Crișan 1966; Horedt *et alii* 1967, p. 19-20.

⁵⁵ Crișan *et alii* 1997, p. 27-40. Popa, Plantos 2001, p. 110; Ferencz, Ciută 2005, p. 240.

⁵⁶ RepArhAlba 1995, p. 207, nr. 213/1.

prezenței celtice pe teritoriul localităților Uioara de Jos⁵⁷, Micoșlaca⁵⁸, Cetea, Noșlac, Pianu de Sus, Rădești, Geoagiu⁵⁹, Oarda-”Cutină”, Pâclișa-”Podei”⁶⁰ sau Vințu de Jos-”Lunca Fermei”⁶¹.

Alte materiale celtice sau de factură celtică provin cu mare probabilitate din contexte funerare/necropole, semnalate sau identificate pe teritoriul sau în hotarul unor localități ca Acmariu⁶², Blandiana⁶³, Ighiu⁶⁴, Luncani-”Grind”⁶⁵, Ocna Mureș⁶⁶, Pețelca⁶⁷.

Așezările din această perioadă sunt de tip rural, fiind situate în principal în zonele joase de pe terasele Mureșului sau ale unor afluenți ai acestuia⁶⁸, în locuri propice agriculturii, ferite de pericolul inundațiilor. De la acest tipar fac excepție așezarea de la Gligorești-”Holoame”, situată pe un grind într-o zonă mlăștinoasă, aflată la intersecția luncii inundabile a Mureșului cu Arieșul⁶⁹ (astfel de așezări sunt semnalate și în nord-vestul României), precum și cele cercetate sau semnalate în zona piemontană de la Cicău și Lopadea Veche, a căror existență este pusă pe seama păstoritului⁷⁰.

Fără a putea fi documentată, cel puțin la nivelul actual al cercetărilor, nu poate fi exclusă cu totul ipoteza exploatării minereurilor de fier și cupru din zona Colțești, Rimetea, Buru (magnetit, hematit, limonit, siderit, cuprit, galenit, malahit etc.)⁷¹, cunoscând interesul acordat de către celți metalurgiei. (Faptul că nu sunt cunoscute până în prezent ateliere de prelucrare a metalelor din această perioadă poate fi pus mai degrabă pe seama cercetărilor insuficiente). Cunoscând faptul că exploatarea minereurilor de fier din jurul orașului Apulum a fost deosebit de înfloritoare în La Tène-ul târziu și în perioada romană⁷², între localitățile Trascău și Moldovenești fiind semnalate urme romane în apropierea unor surse importante de magnetită⁷³, devine verosimilă ipoteza exploatării în zonă a fierului încă din perioada celtică. Tot așa s-ar putea explica întrucâtva prezența celtică la Cicău și Lopadea Veche, zone aflate mult în afara spațiilor de habitare specific celtice din

⁵⁷ RepArhAlba 1995, p. 127, nr. 196/11; Ferencz 1997, p. 79,

⁵⁸ RepArhAlba 1995, p. 127, nr 119/2; Ferencz 1997, p. 79,

⁵⁹ Crișan, 1969, p 257, 268, 270, 263; Ferencz 1997, p. 79.

⁶⁰ Rustoiu, Rustoiu 2000, p. 177-179; Popa, Plantos 2001, p. 110.

⁶¹ Plantos 2000, p 81-82.

⁶² RepArhAlba 1995, p. 20/2; Ferencz 2006 a, p. 148, pl. II.

⁶³ Aldea 1976, p. 415-423; Aldea, Ciugudean 1985, p. 37-43.

⁶⁴ Descoperire incertă, semnalată de Marton în *Repertorium* și preluată în RepArhAlba 1995, p. 110, nr. 93/3.

⁶⁵ Crișan 1974, p. 58.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 59.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 49.

⁶⁸ Ferencz 1997, p. 81

⁶⁹ Gogâltan *et alii* 2004, p. 63.

⁷⁰ Winkler *et alii* 1979, p. 185.

⁷¹ Vezi nota 43.

⁷² Wollman 1996, p. 238; Gheorghiu 2005. p. 75.

⁷³ Wollman 1996, p. 234.

valea Mureșului, dar situate în apropierea surselor de hematit de la Rimetea⁷⁴. Fenomenul nu este izolat, descoperirea la Zlatna a unei tetradrahme de tipul Filip II⁷⁵ putând sugera, de asemenea, o legătură între mediul celtic și resursele minerale din zonă. În alt context, prezența piesei monetare aici este dificil de explicat. Ipotetic, putem admite că ea putea ajunge în mediul celtic după incursiunile acestora în Balcani, iar în zonă în urma unor relații directe dintre aceștia și locuitorii zonei implicați în exploatarea unor minereuri, sau prin exploatarea directă a zăcămintelor de către meșterii celți. De asemenea, semnalarea unor inventare funerare în zonă (Ighiu, Pețelca) poate oferi repere ale existenței unor așezări aici, neidentificate încă⁷⁶.

Analizând dispunerea geografică a principalelor descoperiri celtice de pe versantul sud-estic al Apusenilor și valea Mureșului, se poate constata structurarea lor în două zone principale. Lăsând la o parte elementele de inventar din mormintele unor războinici, a căror prezență într-un anumit loc poate fi mai larg justificată, se constată o predilecție pentru zona Alba-Sebeș-Vinț și Aiud-Turda, (Pl. 1).

Fiind agricultori iscusiti, în primul caz alegerea zonei poate fi explicată prin existența unor soluri excelente pentru practicarea agriculturii, pe terasele superioare ale râurilor Mureș și Sebeș, precum și la poalele munților din zonă. „Dat fiind ceea ce știm azi despre obiceiurile celților din această epocă, putem presupune că majoritatea ținuturilor recent cucerite nu erau în măsură să-i ispitească. După toate aparențele, ei au preferat terenurile agricole din văi și partea de jos a pantelor arabile. În afara acestor locuri rămăneau indigenii.”⁷⁷

Totodată, stăpânirea acestei zone asigura controlul unor importante rute economice⁷⁸ și de comunicații, cea de pe valea Mureșului și cea care lega valea Mureșului de cea a Oltului, prin sudul Podișului Secașelor. La acestea se adaugă prezența în zonă a unor slatine și izvoare sărate în zona Șeușa, Oarda, Drâmbar, a căror amintire se păstrează până astăzi sub forma unor toponime (Valea Sărată, Pârâul Sărat, La Sărături, Valea Zlatinii etc.)⁷⁹, cunoscute și de către băștinași.

Deși mai puțin cercetată, credem că predilecția pentru zona Aiud-Turda este dată, pe lângă calitatea terenurilor agricole, de prezența importantelor rezerve de sare exploatabile încă din preistorie, resurse care se pretau atât la o exploatare brută, sub formă de bulgări, cât și a izvoarelor sărate. Faptul că aici sunt semna-late sau cercetate nu mai puțin de 6 puncte (Aiud, Micoșlaca, Uioara de Jos, Ocna Mureș, Gligorești și Luncani) dovedește interesul pentru controlul resurselor minerale ale zonei. Stăpânirea zăcămintelor de sare și a căilor de comercializare a putut constitui un obiectiv hotărâtor, dacă ținem seama de importanța pe care sarea o are în alimentația umană și a animalelor, în conservarea alimentelor și prelucrarea

⁷⁴ Rădulescu, Dimitrescu 1966, p. 166.

⁷⁵ Preda 1998, p. 102, fig. 4/62.

⁷⁶ Rustoiu 2002, p. 34.

⁷⁷ Hubert 1983, p. 308.

⁷⁸ Glodariu 1974, p. 117-118; Ferencz 1997, p. 90; Ferencz 1998, p. 219; Popa Totoianu 2000, p. 52.

⁷⁹ Ciută 2005, p. 51

pieilor⁸⁰. Controlul și exploatarea sării facilita valorificarea ei prin comercializare și schimbul, atât cu triburile celtice din Panonia și Banat, cât și cu comunități mai îndepărtate din Peninsula Balcanică și de la Marea Adriatică.

După stabilirea celtilor în spațiul intracarpatic, viața economică a comunităților din acest areal cunoaște o dezvoltare continuă, inclusiv sub aspectul relațiilor de schimb avute cu lumea sud-balcanică, mai ales după înglobarea Dunării de Jos în sfera de interes politic și economic a regatului macedonean. Existența unui asemenea legături comerciale ar explica mai convingător prezența unei importante mase monetare de proveniență macedoneană sau imitații după aceasta, mai ales în Câmpia Muntenă și Banat, dar și a unor descoperiri izolate în spațiul intracarpatic, la Sebeș, Zlatna, Ațel, Sighișoara, Sic⁸¹, Alba Iulia, Cugir⁸² etc. Alături de aceste emisiuni monetare trebuie să amintim de prezența unor artefacte specifice lumii grecești și italice cum sunt fragmentele de ceramică greacă descoperite la Ilișiu, Cepari și Bratei, precum și cele semnalate ca provenind de pe teritoriul actualului oraș, Aiud. În acest ultim caz fiind vorba de două (trei !) vase, unul de tip *oinochoe*, de factura elenistică, din sec. III a. Chr., și un *bolsal* attic, brun roșcat, de sec. IV a. Chr.⁸³

Prezența unor emisiuni monetare de tipul Filip II (sec. IV-III a. Chr), postume sau imitații foarte apropiate ca stil de originalele greco-macedonene emise în sudul Dunării încă de la sfârșitul sec. IV și începutul sec III a. Chr., descoperite la Cugir, Sebeș⁸⁴, Cetea, Șard, Zlatna⁸⁵, și a două tetradrahme Alexandru cel Mare (323-319 a. Chr)⁸⁶, confirmă existența unor legături economice și comerciale între zona mijlocie a Mureșului și cea a Apusenilor de sud-est cu spațiul balcanic. Emisiuni monetare autohtone timpurii, emise de structurile politice existente în spațiul intra sau extra carpatic la sfârșitul sec. III și începutul sec. II a. Chr., cum sunt cele de tipul Crișeni-Berchieș descoperite la Pișchinți, Cricova de la Aiud sau Huși-Vovriești, descoperite la Teiuș⁸⁷ și Alba Iulia⁸⁸, fac dovada existenței unor legături cu spațiul extracarpatic, legături ce vor continua și în prima parte a sec. II a. Chr.

După cum o dovedesc descoperirile monetare de tipul Adâncata-Mănăstirea și Aninoasa-Dobrești de la Alba Iulia, Sebeș și Cioara-Săliște, precum și tezaurele monetare din faza a doua a monetăriei daco-getice⁸⁹, viața economică în acest spațiu cunoaște un trend ascendent și pe parcursul sec. II a. Chr.

⁸⁰ Medeleț 1985, p. 287; Ferencz 1998, p. 219.

⁸¹ Preda 1998, p. 95.

⁸² Winkler 1966, p. 80; Pavel 1993, p. 166, 168.

⁸³ Crișan 1969, p. 136; Glodariu 1974, p. 22-24; Ferencz, 2007, p. 39.

⁸⁴ Pavel 1993, p. 163.

⁸⁵ Sucișu <http://www.encyclopedia-dacica.ro>

⁸⁶ Sucișu 2004, p. 190.

⁸⁷ Preda 1998, fig. 9-10.

⁸⁸ Sucișu <http://www.encyclopedia-dacica.ro>

⁸⁹ Medeleț 1995, p. 291; Gramatopol 1997, p. 25; Preda 1998.

În sec. II a. Chr. au loc mutații semnificative în spațiul sud-est european, inclusiv în zona intracarpatică. Pătrunderea romanilor în Peninsula Balcanică, dispariția regatului macedonean și formarea provinciei romane a Macedoniei schimbă raportul de forțe în zonă. În acest context au loc o serie de restructurări ale forțelor antiromane în care, alături de scordiscii mici din zona sudică a Porților de Fier, se manifestă tot mai puternic elementul tracic, prin tribali și moesi, alături de geții din nordul Dunării oltene. Puternicele legături care se stabilesc între elitele militare ale celor trei grupuri etnice facilitează constituirea unor structuri militare hibride, multitribale, în care elementele componente suferă o puternică osmoză și interferență culturală, dând naștere unui fenomen cultural cu caracteristici distincte, cunoscut sub denumirea de grupul Padea-Panaghiurski Kolonii. În cadrul acestui grup războinic ofensiv, cu valori morale și sociale distincte, are loc o adaptare a tacticii și strategiei militare, prin adoptarea unui anumit tip de armament și modalitate de luptă. Incursiunile acestora spre Macedonia pun serioase probleme de apărare forțelor romane din provincie. În același timp însă, spiritul lor ofensiv se manifestă și la nordul Dunării, spre Câmpia Munteană, și spre nord, în spațiul intracarpatic⁹⁰.

Cred că scopul penetrării acestora în zona transilvană este în primul rând controlul principalei rute comerciale a Mureșului, a resurselor de sare și a minereurilor din zonă⁹¹. Această penetrare este ilustrată de descoperirea unor complexe funerare specifice, la Blandiana⁹², Tărtăria⁹³, Teleac⁹⁴, „datate între al doilea sfert/mijlocul sec. II a. Chr. și mijlocul sec. I a. Chr., fiind contemporane cu cele din Oltenia”⁹⁵. Ritul funerar este unul de incinerare în morminte plane⁹⁶, având în inventar armament distrus ritual și urne ceramice de factură locală, în care era depozitată cenușa și oasele celor incinerați, alături de vase depuse ca ofrandă. Aceste ansambluri funerare își găsesc analogii în complexele funerare din Oltenia și nord-vestul Bulgariei⁹⁷. În prima parte a sec I a. Chr., locul lor este luat de mormintele de incinerare tumulare, cum sunt cele de la Călan⁹⁸, Cugir⁹⁹ și Craiva¹⁰⁰.

Odată cu pătrunderea războinicilor Padea-Panaghiurski Kolonii în acest areal, se constată dispariția necropolelor și a ceramicii celtice (Șeușa, Lancrăm-”Glod”, Sebeș-”Podul Pripocului” etc.), fapt explicabil și prin dispariția consumatorilor acestui produs – aristocrația celtică, inclusiv membrii de rând ai

⁹⁰ Rustoiu 2002, p. 21-22; Sârbu *et alii* 2008, p. 180.

⁹¹ Rustoiu 2002, p. 65

⁹² Ciugudean 1980, p. 425-428.

⁹³ Ciugudean, Ciugudean 1980, p. 77.

⁹⁴ Moga 1982, p. 87.

⁹⁵ Rustoiu 2002, p. 19.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 14.

⁹⁷ Rustoiu 2000, p. 28-29.

⁹⁸ Rustoiu *et alii* 2002, p. 41.47.

⁹⁹ Crișan 1980, p. 81-87; Rustoiu 2002, p. 20.

¹⁰⁰ Vezi articolul semnat de Cristian I. Popa în prezentul volum; Ferenczi 2007, p. 78.

comunității –, precum și modificarea ritualului de înmormântare, a concepțiilor și credințelor despre viața de apoi¹⁰¹.

În încercarea de a explica dispariția elementului celtic din zonă câștigă tot mai mult teren ideea că celții n-au fost asimilați de către autohtoni, cum aprecia istoriografia românească din perioada comunistă, fiind mai degrabă nevoiți să plece sub presiunea „creșterii puterii dacilor”, susținută și cu ajutorul acestor elite războinice, încă din prima jumătate a sec. II a. Chr.¹⁰².

Dacă pentru sfârșitul perioadei La Tène B1-C2 cele mai multe descoperiri celtice semnalate sau cercetate în zona analizată se concentrează în zona Alba Iulia-Sebeș-Vințu de Jos și în zona Aiud-Turda, începând din a doua jumătate a sec. II a. Chr. se constată o puternică explozie demografică și dezvoltare economică, prin extinderea așezărilor mai vechi și apariția altora noi¹⁰³.

Un studiu recent întocmit pentru sectorul Aiud-Vințu de Jos vine să completeze repertoriul descoperirilor dacice cunoscute în acest spațiu cu noi puncte¹⁰⁴.

Încercând extinderea acestei analize la un spațiu mai larg, cuprins între văile Arieș și Geoagiu, numărul de așezări sau puncte care semnalează prezența dacilor este mult mai mare decât în perioadele anterioare. Faptul poate să confirme aserțiunea potrivit căreia explozia demografică din această perioadă se datorește în bună parte unui aport de populație venită din sudul Carpaților, împreună cu aceste forțe militare¹⁰⁵.

În aceste condiții, și habitatul uman suferă modificări importante. Pe fondul unei îmbunătățiri climatice continue și a creșterii demografice, se accentuează procesul de defrișare a pădurilor pentru obținerea unor noi terenuri pentru creșterea animalelor, culturi și așezări. Creșterea numărului de așezări din zonele de câmpie, importanța crescândă pe care o capătă creșterea animalelor, creșterea interesului pentru exploatarea mai multor resurse minerale obligă comunitățile ce se formează în această perioadă să caute noi locuri de habitare în zona colinară și piemontană, totodată este vizibilă o pătrundere mai masivă spre zona înaltă, fapt confirmat de descoperirile monetare de la Bozeș¹⁰⁶ și Bucium¹⁰⁷.

Cumulul descoperirilor de epocă dacică din ultima perioadă (Pl. 2) evidențiază apariția unui număr tot mai mare de așezări pe văile și pantele estice ale Apusenilor, precum și în depresiunile intramontane, la Pâclișă¹⁰⁸, Cetea, Gârbova, Gârbova de Sus, Geoagiu de Sus, Inuri, Lopadea Veche, Moldovenești, Plăiești, Poiana Aiudului, Râmneț, Rimetea, Văleni¹⁰⁹, Galați¹¹⁰, Zlatna etc. Se înmulțesc descoperirile situate pe terasele Mureșului și ale afluenților acestuia, la Alba Iulia,

¹⁰¹ Sârbu 1993, p. 37; Rustoiu 2002, p. 31; Sârbu *et alii* 2007, p. 177-179.

¹⁰² Rustoiu 2002, p. 33-36; Ferencz, Ciută 2005, p. 241; Ferencz 2007, p. 160.

¹⁰³ Glodariu 1989, p. 133.

¹⁰⁴ Rustoiu, Rustoiu 2000, p. 177-192.

¹⁰⁵ Rustoiu 2002, p. 34.

¹⁰⁶ Mărghitan 1970, p. 12; Rep.Ar.Hunedoara, p. 34, nr. 59/3.

¹⁰⁷ Roșka p. 50, nr. 217/1; Glodariu 1974, p. 262/57; Rep.Ar.H. Alba 1995, p. 64. nr. 28/2

¹⁰⁸ Rustoiu, Rustoiu 2000, p. 189.

¹⁰⁹ Ultimele locații sunt luate după Rep.Ar.H. Alba și Rep.Ar.H. Hunedoara, cu bibliografia aferentă.

¹¹⁰ Materiale inedite, în curs de publicare.

Oarda, Sebeș, Cugir etc., precum și cele aflate în hinterlandul unor cetăți; la Ampoița, Țelna, Cricău, Tibru, Șard¹¹¹ – situate în apropierea cetății de la Piatra Craivii –, la Vinerea, Romos, Săliște (Cioara) etc. – în cazul fortificației de la Cugir – sau Bozeș, Geoagiu-Băi, Nădăștie, Rengheț – în cazul celei de la Ardeu. Dezvoltarea economică a acestor așezări este documentată prin bogăția și varietatea inventarului arheologic descoperit. Totodată, cetățile și așezările fortificate își diversifică economia. Chiar dacă ocupațiile de bază au rămas cele tradiționale (cultivarea pământului și creșterea animalelor), acestea se impun tot mai mult ca centre meșteșugărești și comerciale pentru zonele din împrejurimi¹¹², dar și pentru altele mai îndepărtate, după cum o dovedesc apariția monedei și a produselor de import.

În această perioadă, civilizația rurală din perioada anterioară suferă modificări de structură, prin impunerea aristocrației militare ca autoritate politică și a unor relații de certă subordonare a comunităților față de aceasta. Structura socială, din una dezvoltată pe orizontală, în perioada celtică, se transformă într-una piramidală, în vârful căreia se afla marea aristocrație militară. Restructurarea puterii și impunerea noii aristocrații devine mai evidentă prin apariția primelor așezări și fortificații situate pe înălțimi, la Ardeu¹¹³, Piatra Craivii și Cugir¹¹⁴, pentru a aminti doar pe cele cunoscute în arealul discutat. Aceste fortificații controlate de către aristocrația militară tribală constituiau reședințe capabile să o apere și să o impună ca forță politică și militară, asigurând protecția conducătorilor și luptătorilor pe care se sprijinea. Fenomenul a fost surprins cel mai bine în zona Munților Orăștiei, unde marile lucrări din domeniul construcțiilor inițiate încă din vremea lui Burebista au implicat mobilizarea unui număr mare de locuitori, implicit o organizare complexă, pe fondul unei stricte supravegheri¹¹⁵.

Exploatarea și valorificarea unor minerale, a fierului și a metalelor prețioase, determină o migrare spre acele zone bogate în resurse. Probabil acum încep să fie exploatare la altă scară nisipurile aurifere de pe văile Arieș, Ampoi¹¹⁶ și Pian¹¹⁷, poate și ale unor văi mai mici, care-și adună apele din zone bogate în minereuri aurifere cum sunt văile Geoagiului și Mănăstirii, posibil și/sau prin exploatare de suprafață în zonele Roșia¹¹⁸, Vulcoi și Săcărâmb. Importanța acordată controlului acestor resurse se explică și prin prezența unor importante fortificații menite să asigure controlul asupra acestor exploatare. Către o concluzie asemănătoare converg și descoperirile sau semnalările unor urme ale prezenței dacice în zone aurifere sau cu potențial în extragerea aurului din nisipurile aluvionare, ca

¹¹¹ Vezi nota 107.

¹¹² Glodariu 1989, p. 133.

¹¹³ Mărghită 1970, p. 12-13; Glodariu 1983, p. 82.

¹¹⁴ Glodariu 1983, p. 95-96; Rustoiu 2002, p. 35.

¹¹⁵ Florea 1986-1987, p. 89-90.

¹¹⁶ Moga 2004, p. 31.

¹¹⁷ Acker 1965, p. 648; Moga 2004, p. 31.

¹¹⁸ Cauuet *et alii* 2003, p. 506, fig. 21

Bucium¹¹⁹, Izvorul Ampoiului¹²⁰, Galați¹²¹, Meteș¹²², Nădăștie¹²³, Roșia Montană¹²⁴, Zlatna¹²⁵ etc.

Începând cu a doua parte a sec. II a. Chr., odată cu importante mutații socio-politice locale, noua restructurare politică este vizibilă și în plan economic prin emisiunile monetare. Noile structuri de putere emit monedă proprie, fapt ce confirmă controlul economic și politic asupra zonei. Emisiunile monetare specifice celei de-a doua faze a monetăriei geto-dacice din zonă aparțin tipurilor Aiud-Cugir (Aiud, Cugir, Piatra Craivii, Răhău-Sebeș) și Rădulești-Hunedoara (Alba Iulia, Bozeș, Cugir, Decea), Toate aceste emisiuni se încadrează în a doua parte a sec. II și prima parte a sec. I a. Chr., fiind emise de către structuri tribale care stăpâneau bazinul mijlociu al Mureșului și dealurile dintre Apuseni și Carpații sudici¹²⁶. Descoperirea unor vase ceramice și a unor fibule de la sfârșitul sec. III – începutul sec I a. Chr la Hunedoara și lipsa vestigiilor celtice din zonă indică prezența unor comunități dacice încheiate și a unor elite războinice locale¹²⁷.

Emisiunile monetare de tipul Aiud-Cugir și Rădulești-Hunedoara, la care se adaugă cele de tip Teoc-Chereluș și Petelea, pun problema existenței, între a doua jumătate a sec. II și primele trei decenii ale sec. I a. Chr., a unei asemenea structuri politice pe cursul mijlociu al Mureșului. Este posibil ca primele triburi sau uniuni tribale să fi apărut la marginea zonelor controlate de celți, respectiv pe cursul mijlociu al Mureșului și în vestul Munților Poiana Ruscăi încă din prima parte a sec. II a. Chr. Dezvoltarea acestui nucleu politic se accelerează în detrimentul unor triburi din vest și nord-est, odată cu extinderea legăturilor comerciale cu lumea romană și exploatarea pe scară tot mai largă a minereurilor de fier din zona Teliuc-Ghelar și Munții Sebeș. Este foarte posibil ca la creșterea puterii acestei structuri politice zonale să fi contribuit și elemente venite dinspre sud, de factură Padea-Panaghiurski Kolonii, după cum o dovedesc descoperirile arheologice cu caracter funerar din acest areal¹²⁸, putând deveni ulterior principalul catalizator și unificator al triburilor dacice intracarpatică și creând premisele regalității daco-getice din timpul lui Burebista¹²⁹.

¹¹⁹ RepArhAlba 1995, p. 64, 28/2.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 113, 98/1.

¹²¹ Informație inedită C. Plantos; material în curs de prelucrare.

¹²² Informație M. Blăjan; RepArhAlba 1995 p. 203, 206.

¹²³ Mărghită 1970, p. 13; RepArhAlba 1995 p. 129, 123.

¹²⁴ Vezi nota 95.

¹²⁵ RepArhAlba 1995, p. 214, 215/17; Preda 1998. p. 95.

¹²⁶ Preda 1973, p. 429.

¹²⁷ Sârbu *et alii* 2007, p.165-166.

¹²⁸ Rustoiu *et al.* 2001-2002, p. 93-109; Sârbu *et al.* 2007, p. 24 (C.12, Def. 7); 48(C.70, Dep.7);

196 (C.71, Def. 31).

¹²⁹ Vezi nota nr. 6.

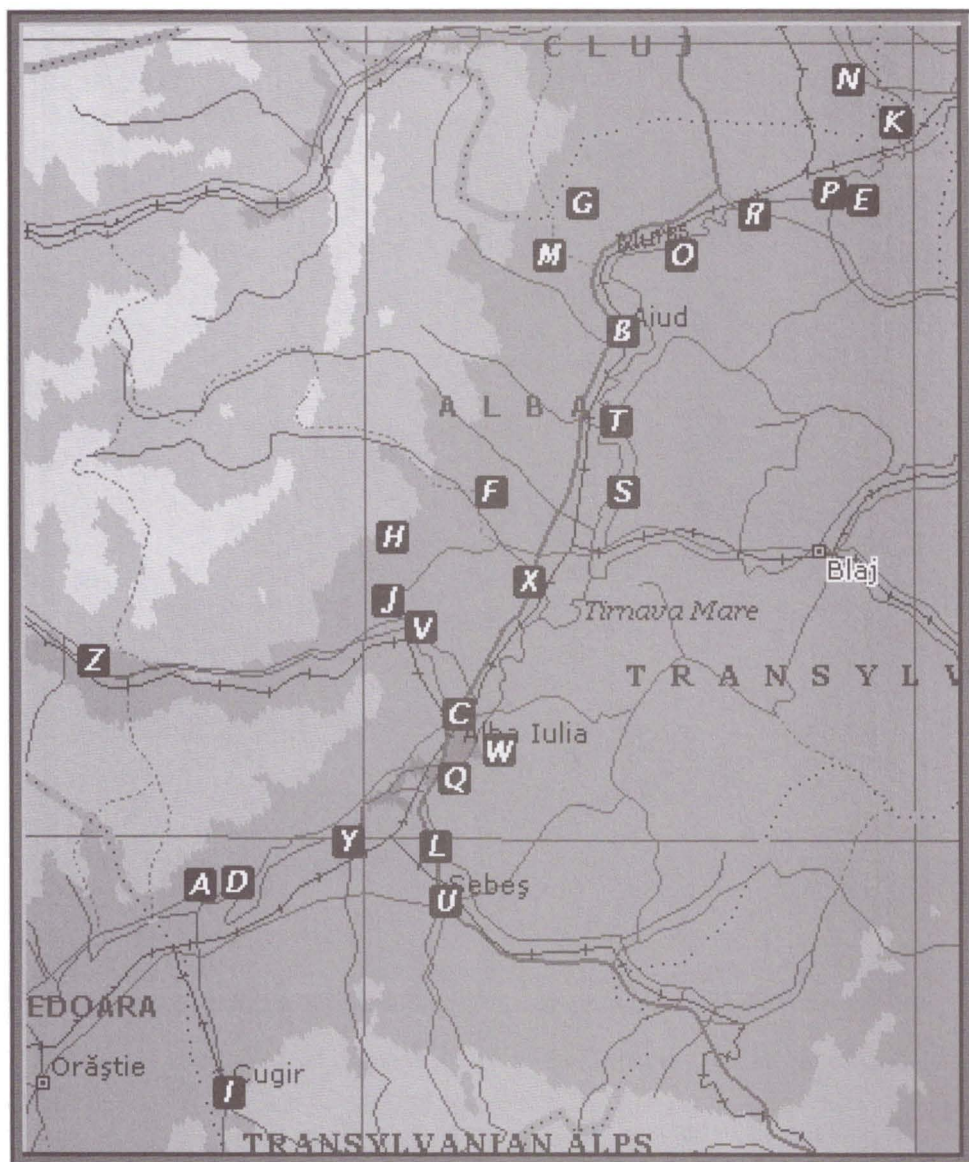
Doresc să menționez din nou¹³⁰ informațiile existente despre o posibilă fortificație, semnalată deja, la Rimetea-Piatra Secuiului¹³¹. Din păcate, lipsa unor săpături, chiar și de amploare mai mică, ne împiedecă să cunoaștem cu certitudine cu ce tip de așezare sau fortificație avem de-a face. Ținând seama că acest amplasament îi permitea controlul asupra unei importante căi de acces spre inima Apusenilor, inclusiv spre zonele aurifere ale Roșiei Montane, dar și posibilitatea asigurării controlului asupra exploatărilor de sare din zona Ocna Mureș-Turda și de minerale, inclusiv feroase, din imediata apropiere¹³², devine verosimilă o atare posibilitate. Totodată, descoperirea unor blocuri de piatră fasonată având tăieturile caracteristice („babe”), folosite la ridicarea cetăților dacice din perioada clasică, identificate în fundația zidului cetății medievale timpurii de la Moldovenești¹³³ și numărul mare de așezări semnalate, care înconjoară masivul Piatra Secuiului ca o salbă, vin să confirme existența în zonă a unui loc propice pentru ridicarea unei fortificații. Sperăm ca cercetări viitoare să lămurească și această problemă.

¹³⁰ Asemenea aserțiuni am susținut în lucrarea de licență – *Cetăți și fortificații dacice în spațiul intracarpatic 2004* - și disertația de masterat – *Habitat și societate în Dacia preromană, pe cursul mijlociu al Mureșului și în Apusenii de sud-est. 2006*.

¹³¹ Ciugudean, 1979, p. 75; RepArhAlba.. 1995, p. 155, 151/4.

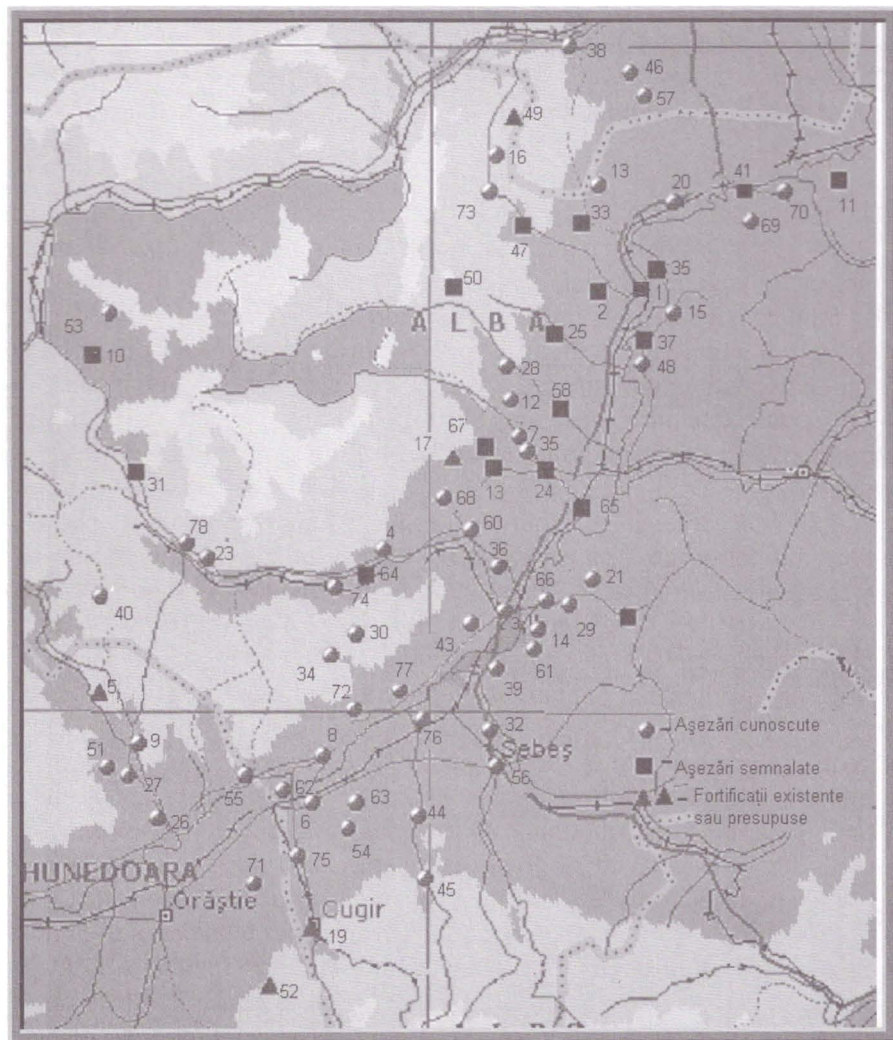
¹³² Vezi nota 43.

¹³³ Horedt, 1955, p. 663.

Pl. 1. - Prezențe „La Tène”, Faza B2-C2, pe cursul mijlocu al Mureșului

A-Acmariu, B-Aiud, C-Alba Iulia, D-Blandiana, E-Căptălan, F-Cetea, G-Cicău, H-Craiva, I-Cugir, J-Ighiu, K-Gligorești, L-Lancrăm, M-Lopadea Veche, N-Luncani, O-Micoșlaca, P-Noșlac, Q-Oarda de Jos, R-Ocna Mureș, S-Peșelca, T-Rădești, U-Sebeș, V-Sard, W-Șeușa, X-Teiuș, Y-Vințu de Jos, Z-Zlatna.

Pl. 2. - Prezențe dacice pe cursul mijlociu al Mureșului (sec. II a. Chr. – I p. Chr.).

1-Aiud; 2-Aiudu de Sus; 3-Alba Iulia; 4-Ampoița; 5-Ardeu; 6-Balomirul de Câmp; 7-Benic; 8-Blandiana; 9-Bozeș; 10-Bucium; 11-Căptâlan; 12-Cetea; 13-Cicău; 14-Ciugud; 15-Ciumberud; 16-Colțești; 17-Craiva; 18-Cricău; 19-Cugir; 20-Decea Mureșului; 21-Dumitra; 22-Dumbrava; 23-Galați; 24-Galda de Jos; 25-Gârbova de Sus; 26-Geoagiu; 27-Geoagiu-Băi; 28-Geoagiu de Sus; 29-Hăpria; 30-Inuri; 31-Izvoru Ampoiului; 32-Lancrăm; 33-Lopadea Veche; 34-Mătăcina; 35-Mesentea; 36-Micești; 37-Meșcreac; 38-Moldovenești; 39-Oarda; 40-Nădăștie; 41-Ocna Mureș; 42-Păgida; 43-Păclișa; 44-Pianu de Jos; 45-Pianu de Sus; 46-Plăiești; 47-Poiana Aiudului; 48-Rădești; 49-Rimetea; 50-Râmeț; 51-Rengheț; 52-Romoșel; 53-Roșia Montană; 54-Săliște; 55-Sărăcsău; 56-Sebeș; 57-Stejăriș; 58-Stremț; 59-Straja; 60-Șard; 61-Șeușa; 62-Șibot; 63-Tărtăria; 64-Tăuți; 65-Teiuș; 66-Teleac; 67-Tibru; 68-Țelna; 69-Uioara de Jos; 70-Uioara de Sus; 71-Vaidei; 72-Valea Goblii; 73-Vălișoara; 74-Văleni-Meteș; 75-Vinerea; 76-Vințu de Jos; 77-Vurpăr; 78-Zlatna.

Abrevieri bibliografice

- Acker 1963 - M. Acker, „Vechile spălătorii de aur din jurul Sebeșului”, în *Apulum*, V, 1963, p. 647-658.
- Aldea 1976 - I. Al. Aldea, „Vase celtice descoperite la Blandiana (jud. Alba), în *Apulum*, XIV, 1976, p. 415-423.
- Aldea et alii 1998 - I. Al. Aldea, Fl. Gogâltan, A. Ursuțiu, „Gligorești, com Luna, jud. Cluj”, în *CCA, campania 1997*, Călărași, 1998, p. 22-23.
- Aldea, Ciugudean 1985 - I. Al. Aldea, H. Ciugudean, „Noi descoperiri celtice la Blandiana”, în *Apulum*, XXII, 1985, p. 37-43.
- Babeș 2001 - M. Babeș, „Spațiul carpato-dunărean în secolele III-II a. Chr.”, în *Istoria Românilor*, vol. I, București, 2001, p. 501-533.
- Blăjan 1972 - M. Blăjan, „Descoperiri celtice și dacice la Turdaș (Alba)”, în *Studia*, 2, 1972, p. 11-19.
- Bleahu 1969 - M. Bleahu, în *Evoluția geologică a Munților Metaliferi*, București 1969.
- Boșcaiu 2001 - N. Boșcaiu, „Paleoflora și evoluția climei în holocen”, în *Istoria Românilor*, vol. I, București, 2001, p. 31-35.
- Brujako 1997 - I. Brujako, „Despre evenimentele din sec III a.Chr, din nord-vestul Mării Negre”, în *Istros*, VIII, 1997, p. 63-83.
- Cauuet et alii 2003 - B. Cauuet, B. Ancel, C. Rico, C. Tămaș, „Rețele miniere antice”, în *Alburnus Maior*, I, București, 2003, p. 471-517.
- Cavruc et alii 2006 - V. Cavruc, R. E. Munteanu, H. Ciugudean, „Vestigii arheologice privind exploatarea sării pe teritoriul României în epoca timpurie a fierului, în *Sarea, Timpul, Omul*, editori V. Cavruc și A. Chiricescu – *Catalog de expoziție*, Sfântu Gheorghe, 2006, p. 50-51.
- Cârciumaru 1982 - M. Cârciumaru, „Considerații generale asupra oscilațiilor climei în ultimii 5000 de ani”, în *Suceava*, IX, 1982, p. 474-477.
- Cârciumaru 1996 - M. Cârciumaru, *Paleoetnobotanica – Studii în preistoria și protoistoria româniei*, Iași, 1996.
- Ciugudean 1978 - H. Ciugudean, „Noi descoperiri arheologice pe teritoriul județului Alba (1)”, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 39-53.
- Ciugudean 1979 - H. Ciugudean, „Noi descoperiri arheologice pe teritoriul județului Alba (2)”, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 65-85.
- Ciugudean 1999 - H. Ciugudean, „Cercetări arheologice în așezarea de la Ampoița - Pietrele Gomușei”, în *Corviniana*, V, 1999, p. 39-69.
- Ciugudean, Ciugudean 1993 - Daniela Ciugudean, H. Ciugudean, „Un mormânt de războinic geto-dac la Tărtăria (jud. Alba)”, în *EN*, III, 1993, p. 77-79.
- Ciută 2005 - M. M. Ciută, *Începuturile neoliticului timpuriu în spațiul intracarpatic transilvan*, Alba Iulia, 2005.

- Crișan 1968 - I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu privire specială la Transilvania*, București, 1968.
- Crișan 1973 - I. H. Crișan, „Așa-numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania”, în *Sargetia*, X, 1973, p. 45-76.
- Crișan 1974 - I. H. Crișan, „Repertoriul localităților cu descoperiri celtice din Transilvania”, în *Sargetia*, X, 1974, p. 49-77.
- Crișan 1977 - I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ed. II, București, 1977.
- Crișan 1980 - I. H. Crișan, „Necropola dacică de la Cugir”, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 81-87.
- Crișan 1979 - I. H. Crișan, F. Medeleț, „Raport preliminar asupra săpăturilor din 1978 de la cetatea dacică de la Cugir (jud. Alba)”, în *MCA*, Oradea 1979, p. 105-107.
- Crișan 1996 - I. H. Crișan, „Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raportului dintre daci și celți în Transilvania”, în *St. Com. Baia Mare*, 1996.
- Crișan et alii 1995 - I. H. Crișan, A. Rustoiu, A. Palco, „Descoperirile celtice de la Pruniș”, în *Eph.Nap.*, V, 1995, p. 27-46.
- Crișan et alii 1997 - Sanda Crișan, A. Gligor, C. Inel, M. Voinaghi, „Descoperiri arheologice de la Șeușa-La cărarea morii”, în *BCȘS* nr. 3, p. 27-40.
- El Susi 1996 - Georgeta El Susi, *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul Mileniilor IV î. Ch – I d. Ch.*, *Studiu arheozoologic*, Timișoara, 1996.
- Ferenczi 1981 - I. Ferenczi, „Contribuții la soluționarea problemei formării orașului la daci”, în *Studii Dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 48-64.
- Ferencz 1997 - I. V. Ferencz, „Așezări din La Tène-ul timpuriu și mijlociu în bazinul central al Mureșului”, în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 80-91.
- Ferencz 1998 - I. V. Ferencz, „Cele mai timpurii descoperiri celtice din sud-vestul Transilvaniei”, în *AnB*, s. n., VI, 1998, p. 215-227.
- Ferencz 1999 - I. V. Ferencz, „Fibule celtice de pe cursul mijlociu al Mureșului”, în *Apulum*, XXXVI, 1999, p. 135-143.
- Ferencz 2006a - I. V. Ferencz, „Few considerations on the archaeological discoveries on the Middle Course of Mureș River belonging to La Tène BB2B-CB1B”, în *Acta Terrae Septemcastrensis*, V/1, 2006, p. 140-150.
- Ferencz 2006b - I. V. Ferencz, „Relații etnice sau relații interculturale? Privire asupra unor realități istorice ale Transilvaniei în sec al II-lea î. Chr., în vol. *Relații interetnice în spațiul românesc*, vol II, coordonatori I. M. Țiplic și S. I. Purece, Alba Iulia, 2006, p. 49-71.
- Ferencz et alii 2002 - I. V. Ferencz, M. Căstăian, Cristina Bodo, C. I. Popa, Șt. Andrei, R. Stăncescu, „Ardeu, com Balșa, jud. Hunedoara, punct Cetățea”, în *CCA, campania 2002*, Covasna, 2003.
- Ferencz, Ciută 2005 - I. V. Ferencz, M. M. Ciută, „Considerații pe marginea unor materiale descoperite la Șeușa (com. Ciugud, jud. Alba)”, în *Istros*, XIII, 2005, p. 239-254.

- Florea 1987 - G. Florea, „Considerații privind unele aspecte ale locuirii dacice în Munții Orăștiei”, în *Sargetia*, XX, 1986-1987, p. 81-91.
- Gheorghiu 2005 - G. Gheorghiu, *Dacii de pe cursul mijlociu al Mureșului*, Cluj-Napoca, 2005.
- Glodariu 1974 - I. Glodariu *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj-Napoca, 1974.
- Glodariu 1981 - I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane de la Slimnic*, București, 1981.
- Glodariu 1983 - I. Glodariu, *Arhitectura dacilor – civilă și militară (sec II î.e.n. – I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1983.
- Glodariu 1989 - I. Glodariu, „Zona intracarpatică a Daciei în sec. I î.e.n. – I e.n.”, în *Symposia Thracologica*, nr. 7, 1989, p. 126-134.
- Gogâltan et alii - Fl. Gogâltan, A. Ursuțiu, I. Al. Aldea, „Gligorești, jud. Cluj”, în *CCA, campania 1995*, Brăila, 1996, p. 51-52.
- Gogâltan et alii 2004 - Fl. Gogâltan, I. Al. Aldea, A. Ursuțiu, „Raport preliminar asupra investigațiilor arheologice de la Gligorești „Holoame”, com Luna, Jud. Cluj 1994-1996”, în *Apulum*, XLI, 2004, p. 61-76.
- Gramatopol 1997 - M. Gramatopol, *Arta monedelor geto-dacice*, București, 1997.
- Gumă 1991 - M. Gumă, „Câteva precizări asupra unor tipuri de coifuri de la sfârșitul primei epoci a fierului și începutul celei de a doua, descoperite în sud-estul României”, în *Thraco-Dacica*, XII, 1-2, 1991, p. 85-103.
- Ianovici et alii 1969 - V. Ianovici, D. Giuscă; T. P. Ghițulescu, M. Borcoș, M. Lupu, M. Bleahu, H. Savu, *Evoluția geologică a Munților Metaliferi*, București, 1969.
- Ianovici et alii 1969 - V. Ianovici, M. Borcoș, M. Bleahu, D. Patrulius, M. Lupu, R. Dumitrescu, H. Savu, *Geologia Munților Apuseni*, București, 1976.
- Iaroslavschi 1997 - E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Cluj-Napoca, 1997.
- Horedt 1955 - K. Horedt, „Șantierul arheologic de la Morești, (r. Tg. Mureș, Reg. Autonomă Maghiară)”, în *SCIV*, VI, nr. 3-4, 1955, p. 643-682.
- Horedt et alii 1967 - K. Horedt, I. Berciu, Al. Popa, I. Paul, I. Raica, „Săpăturile arheologice de la Răhău și Sebeș”, în *Apulum*, VI, 1967, p. 11-27.
- Hubert 1983 - H. Hubert, *Celții și civilizația celtică*, București, 1983.
- Klimenko 2004 - V. V. Klimenko, „Sharp of the Northern Hemisphere in the Early Subatlantic Age (650-280 BC)”, în *Science Highlights*, vol. 12, Nr. 1, Aprilie 2004, p. 13-15.
- Macrea, Glodariu 1976 - M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976.
- Mărghitan 1970 - L. Mărghitan, „Vestigii dacice pe cursul mijlociu al Mureșului”, în *Sargetia*, VII, 1970, p. 11-19.
- Medeleț 1995 - F. Medeleț, „Sarea Daciei preistorice”, în *Analele Banatului*, IV, 1995, p. 285-301.
- Moga 1980 - V. Moga, „Așezarea și cetatea dacică de la Piatra Craivii (jud. Alba)”, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1980, p. 103-116.

- Moga 1982 - V. Moga, „Morminte dacice de incinerare de la Teleac (jud. Alba)”, în *Apulum*, XX, 1982, p. 78-90.
- Moga 2004 - V. Moga, *Aurul la romani*, Cluj-Napoca, 2004.
- Moga, Aldea 1975 - V. Moga, I. Al. Aldea, „Harta arheologică a satului Țelna”, în *Marisia*, V, 1975, p. 43-49.
- Moga, Ciugudean 1995 - V. Moga, H. Ciugudean, *Repertoriul Arheologic al Județului Alba*, Alba Iulia, 1995.
- Pavel 1993 - V. Pavel, „Câteva considerații asupra circulației monedelor geto-dacice pe teritoriul județului Alba”.
- Popa 1999 - C. Popa, „Cercetări de teren în centru și sud-vestul Transilvaniei (I)”, în *BCȘS* 5, 1999, p. 107-145.
- Popa 2004 - C. I. Popa „Descoperiri arheologice pe valea Cugirului”, în *Daco-Geții, 80 de ani de cercetări arheologice sistematice la cetățile dacice din Munții Orăștiei*, Deva, 2004, p. 83-167.
- Popa, Plantos 2001 - C. Popa, C. Plantos, „Asupra ceramici canelate și fațetate din cea de a doua epocă a fierului pe teritoriul României”, în *Apulum*, XXXVIII/1, 2001, p. 107-115.
- Popa, Totoianu 2000 - C. Popa, R. Totoianu, „Câteva probleme ale epocii Latene în lumina descoperirilor de la Lancrăm (or. Sebeș) „Glod”, jud. Alba”, în *Les celtes et les thraco-daces de l'est du bassin des carpates*, Bistrița, 2000, p. 51-134.
- Preda 1973 - Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.
- Preda 1998 - C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998.
- Rădulescu, Dumitrescu 1966 - D. Rădulescu, R. Dumitrescu, *Mineralogia topografică a României*, București, 1966.
- Rustoiu 1996 A. Rustoiu 1996, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr – sec I d. Chr), tehnici, ateliere și produse*, 1996.
- Rustoiu 1997 - A. Rustoiu, *Fibule din Dacia preromană (sec II a. Chr. – sec. I d. Chr.)*, București, 1997.
- Rustoiu 2002 - A. Rustoiu, *Războinici și artizani de prestigiu în Dacia Preromană*, Cluj-Napoca, 2002.
- Rustoiu 2005 - A. Rustoiu, „Repere arheologice și istorice privind începutul colonizării celtice în spațiul intracarpatic”, în *Apulum*, XLII, p. 66; *Istros*, XII, 2005, p. 46-52.
- Rustoiu, Rustoiu 2000 - A. Rustoiu, G. T. Rustoiu, „Așezări din a doua vârstă a fierului descoperite recent pe teritoriul orașului Alba Iulia”, în *Apulum*, XXXVII/1, 2000, p. 177-191.
- Rusu, Bandula 1970 - M. Russu, O. Bandula, *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare, 1970.
- Sârbu 1989 - V. Sârbu, „Despre semnificația unor gropi din așezări și complexe ale culturii geto-dacice. B. Noi observații și ipoteze privind riturile, ritualurile și practicile funerare ale geto-dacilor în sec II î.e.n. – I e.n.”, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 1988-1989, p.65-83.

- Sârbu 1993 - V. Sârbu, *credințele și practicile funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Brăila-Galați, 1993.
- Sârbu *et alii* 2007 V. Sârbu, S. A. Luca, C. Roman, S. Purece, D. Diaconescu, N. Cerișor, *Vesti-giile dacice de la Hunedoara-Grădina Castelului și Dealul Sâmpetru*, Sibiu, 2007.
- Schuster 2004 - C. Schuster, „Mediul înconjurător la Dunărea de jos în preistorie. Câteva gânduri”, în *Drobeta*, IX, 2004, p. 5-16.
- Suciu 2004 - Viorica Suciu, „Monede grecești din colecția Muzeului municipal „Ion Raica” Sebeș”, în *Apulum*, XLI, 2004, p. 187-201.
- Suciu - http://www.encyclopedia-dacica.ro/alba_iulia/circulatia.htm
- Tomescu 2000 - M. Tomescu, „Holocen, date cronologice și climatice”, în *CA*, X, 1998-2000, p. 235-271.
- Vasiliev 1999 - V. Vasiliev, „Date noi despre necropola de incinerare de la sfârșitul primei vârste a fierului, descoperită la Uioara de Sus (Jud. Alba), în *Thraco-Dacica*, tom XX, 1-2, 1999, p. 181-188.
- Vulpe 2001 - Al. Vulpe, „Istoria și civilizația spațiului carpato-dunărean între mijlocul secolului al VII-lea și începutul secolului al III-lea a. Chr.”, în *Istoria Românilor*, vol. I, București, 2001, p. 451-500.
- Zirra 1980 - V. Zirra, „Locuiri din a doua epocă a fierului în nord-vestul României”, în *Satu Mare – Studii și Comunicări*, 1980, p. 39-78.
- Winkler 1966 - Iuditha Winkler, „Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al daco-geților”, în *ActaMN*, III, 1966, p. 75-89.
- Winkler *et alii* 1979 - Iuditha Winkler, M. Takács, Gh. Păiuș, „Așezarea dacică și daco-romană de la la Cicău”, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 129-190

THE GEOGRAPHICAL PREMISES CONCERNING THE DEVELOPMENT OF EARLY DACIAN COMMUNITIES IN THE MIDDLE PART OF MUREȘ RIVER AND IN THE SOUTH-EASTERN PART OF THE APUSENI MOUNTAINS

Abstract

The penetration of the Celtic element in the Carpathian inner space towards the end of the 4th century B.C caused a series of changes in the political and social scenery of the area. Up to this moment the autochthonous population known also as „The Cultural Group Ciunbrud”, is little known, the only discoveries in the area having a preponderant funeral aspect¹³⁴.

Is difficult to give an appreciation of the aspect of the relationships between the new-comers and the autochthonous population, but certainly the Celts had the most important role in the cultural and political plan, fact resulted from the archeological discoveries.

Examining the evolution of the settlements in this space in the second Iron Age, is established that during the Celtic ruling the number of the traces that confirm their presence is little, from which almost half are older considerations, some of them even from the end of the 19th century. These traces are to be found scattered on the Mures passage, two important concentrations in the following areas: Alba Iulia-Sebeș-Vințu de Jos and Aiud-Turda. The explanation of these concentrations can have economic causes, and also can reflect a certain stage in the evolution of the research. From this disposing is established the preference for the low areas of plain (Geoagiu, Blandiana, Vințu de Jos, Lancrăm, Oarda, Șeușa; Alba Iulia, Pețelca, Rădești, Aiud, Micoșlaca, Uioara, Ocna Mureș etc.) and for the hill area (Ampoița, Cetea, Ciugud, Gârbova, Romos, Săliștea etc., that bound Lunca Mureșului and its streams .The traces of the Celtic presence are sporadically encountered in the high areas, at the foot of the mountain areas or the depression areas of the Metaliferi Mountains.

The Celtic presence in this space, has a preponderant economic motivation. Good farmers but also feared warriors, the Celts settled especially in the low areas, with fertile lands around the Mures river and its streams, searching also to have the control of the main commercial roads and of the salt resources in the area.

Although there are controversies upon the disappearing of the Celtic element in the area it prefigures more and more clearly the idea that they left due to local political motives, but also in the area, like the growing of the Dacian power, possibly with the support of some Thracian-Getic elements, south of the Carpathians and Celtic retreat from the Panonian basin towards the centre of Europe. In this context is possible that their place might have been taken by a population south of the Carpathians joined by new military elites. The phenomenon is archeologically distinguishable by the unparalleled multiplication of settlements and of other traces of inhabitation in this space. Is possible that at the foundation of the constitution of the new etnic identity of the Dacians might be exactly this fusion between the autochthonous element, local and the new-comers, who were related to their material culture.

¹³⁴ Vasiliev 1999, p. 183; Vulpe 2001, p. 482.

Beginning with the second half of the 2nd century B.C took place a significant growing of the number of settlements in this space. Besides known settlements from the anterior phase, new settlements took birth, some of them on the same hearth (Blandiana, Sebeș, Lancrăm, Vințu de jos, Alba Iulia, Șeușa, Aiud, Ocna Mureș, Noșlac, Cicău, Lopadea Veche etc.); appear new traces of human presence at Geoagiu, Oarda, Pâclișa, Teleac, Dumitra, Șard, Teiuș, Decea etc. The existing information shows that only a small number of the old Celtic-Dacian settlements disappear, very likely because of some natural causes, the changing of their location etc.

In the same time the habitation area changes establishing a massive penetration towards the high area, fact confirmed by the monetary discoveries from Bozeș and Bucium, but especially by the appearance of the fortifications from Ardeu, Cugir and Piatra Craivii. The appearance of the fortresses and fortified settlements denotes the changes supervened in the social relations, by the appearance of pyramidal power structures, on top of which were to be found the leaders of the military elites.

The demographic growing amplifies even more in the classical period, when the number of settlements and considerations assigned to this period grows significantly.

New locations appear at Renghet, Romos, Nădăștie, Zlatna, Galați, Inuri, Ampoița, Țelna, Tibru, Geoagiu de Sus, Colțești etc. Besides this data it must be noticed the big number of discoveries assigned to the Dacian period, but which are not enclosed tightly in a certain phase. Their number confirms a massive penetration of the Dacian population in the valley south-east of the Apuseni (Arieș, Aiud, Gârbova, Ampoi), but also in the high areas, as the considerations from Rimetea-Piatra Secuiului, Poiana Aiudului, Vălișoara, Râmeț, Benic, Izvorul Ampoiului, Tăuți, Văleni-Meteș¹³⁵ etc. prove.

Is established in the same time a powerful economic development, documented by the richness and variety of the economic inventory. Besides the traditional occupations – agriculture and animal breeding – the trades develop (especially those connected with ore extraction and their processing) and the trade, with the neighbouring tribes as well as with the Roman and Greek world.

Although the Dacian civilization did not reached the classical phase of urbanization with few exceptions known in the area of the Orăștie Mountains, by its economic development, entered between the most advanced cultures of the barbarian antiquity, capable to measure its strength with the one of Imperial Rome.

¹³⁵ Bibliografia locațiilor enumerate în acest articol se regăsesc în RepArhAlba 1995; RepArhHunedoara 2005, Crișan 1968 și 1974, Glodariu 1974 și 1983, Preda 1998, Popa 2000, Gheorghiu 2005, în articole apărute în diferite publicații, sub semnătura unor cercetători ca: V. Moga, H. Ciugudean, A. Rustoiu; L. Mărghită, I. V. Ferencz etc. Inedite sunt semnalările de la Galați și mormântul de la Piatra Craivii.